

ΔΟΚΙΜΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ*

Η Οδύσσεια του Ομήρου από μετάφραση
Διδακτική ενότητα: ε 1-93

A. B. MOYMTZAKH

Η ποσοτική, ως προς τους στίχους, επιλογή είναι ενδεικτική. Οι στίχοι για μια διδακτική ώρα στο ομηρικό κείμενο δεν μπορεί να είναι λιγότεροι από 60. Το άλλο όριο ποικίλλει και από την τάξη και από το θεματικό πυρήνα της ενότητας.

Μετά τη σύνδεση με τα προηγούμενα και την ανάγνωση από τον καθηγητή όλης της ενότητας οι μαθητές αφήνονται 1-2 λεπτά να ξανασκεφτούν το κείμενο σιωπηρά. Έπειτα εντοπίζουν τα θεματικά κέντρα της ενότητας:

- α. Η παρέμβαση της Αθηνάς για την επιστροφή του Οδυσσέα στην πατρίδα του.
- β. Η ευνοϊκή απόφαση του Δία.
- γ. Η αρχή της πραγματοποίησής της με την άφιξη του Ερμή στο νησί της Καλυψώς.

Ακολουθεί η γλωσσική εξομάλυνση. Ερμηνεύονται μόνο οι λέξεις που η ερμηνεία τους δε δίνεται στο βιβλίο.

Η επεξεργασία του κειμένου γίνεται συγχρόνως και στο μορφολογικό και στο ιδεολογικό, αισθητικό κτλ. μέρος. Άρα παρακολουθούμε για την πλήρη ανάλυσή του το κείμενο με τη σειρά που είναι γραμμένο.

Το ε αρχίζει με την ανατολή μιας μέρας και επίσης από το ε ακριβώς αρχίζει και μια νέα περίοδος της ιστορίας του ήρωά μας. Ως τώρα ο Όμηρος μας έδωσε τα εισαγωγικά θέματα και από το ε συνεχίζει την εξιστόρηση των γεγονότων που αφορούν τον Οδυσσέα, τον οποίο είχαμε αφήσει στο α 14. Όλα αυτά και όσα άλλα θα ακολουθήσουν προκύπτουν από τους μαθητές με κατάλληλες ερωτήσεις. Εδώ π.χ. θα ρωτούσαμε: Τι κοινό παρατηρούμε σ' αυτό το σημείο με την αρχή της ραψωδίας α και με την εξιστόρηση των περιπετειών του Οδυσσέα;

Οι θεοί συνεδριάζουν. Ανάλογο συνέδριο («βουλή») ας θυμηθούν οι μαθητές στο α 27 κ.ε. Συγκρίνονται οι λόγοι της Αθηνάς σ' εκείνη και σ' αυτή τη "βουλή" και παρατηρείται ότι τώρα η Αθηνά βρίσκεται σε έσχατη απελπισία. Οι μαθητές θα βρουν όχι μόνο την απελπισία αλλά και τον τρόπο που διατυπώνεται: αυτή, η θεά της σοφίας, δέχεται, σχεδόν εύχεται, που τελικά σημαίνει ότι προβλέπει τον κίνδυνο, να μην υπάρχει πια κανένας καλός και δίκαιος βασιλιάς, αφού οι θεοί, που είναι οι ρυθμιστές του κόσμου, δεν προσέχουν πια τους καλούς και δίκαιους.

Οι μαθητές θα βρουν, ή θα τους βοηθήσουμε να βρουν, ότι η ίδια χαρακτηρίζει έμμεσα και επαινεί τον Οδυσσέα. Τα ίδια λόγια για τον Οδυσσέα ειπώθηκαν από την Πηνελόπη, και στο δ 700 κ.ε., και ολόιδιες λέξεις στο β 243 κ.ε. από το Μέντορα, φίλο, συνομήλικο και επίτροπο της βασιλικής περιουσίας του Οδυσσέα.

Αυτές οι συσχετίσεις ευχαριστούν τους μαθητές. Συχνά τους φέρνουν στο νου πράγματα που γνωρίζουν και τους δείχνουν την ενότητα του έργου και την τεχνική του ποιητή.

Ο λόγος της Αθηνάς, με τον κατάλληλο πρόλογο και το κυρίως θέμα του: ανακοίνωση της σημερινής κατάστασης του Οδυσσέα και του γιου του, είναι διατυπωμένος

εύστοχα, ώστε να ζητάει έμμεσα αυτό που θέλει, χωρίς όμως και να το αναφέρει. Είναι όμως, από πόνο που τα λέει αυτά και όχι από έλλειψη σεβασμού προς τον πατέρα των θεών και των ανθρώπων και προς τους άλλους θεούς, όπως φαίνεται και στον πρώτο στίχο του λόγου της (ε 70). Τελικά δεν απαιτεί αλλά παρουσιάζει μια κατάσταση. Και αυτή η «παρουσίαση» δε μειονεκτεί ούτε ως προς την πρόθεση ούτε ως προς το αποτέλεσμα από μια απαίτηση. Είναι η θεά της σοφίας αυτή και ξέρει να σκέφτεται και να μιλά.

Η απάντηση του Δία που ακολουθεί θυμίζει την πρώτη συγκέντρωση των θεών στο α 66 κ.ε. Εδώ αναθέτει, θα λέγαμε, «εν λευκώ» στην Αθηνά να ρυθμίσει την τύχη του Οδυσσέα: «Φέρ' τα εσύ τώρα βολικά γιατί μπορείς» (ε 27). Και αμέσως δίνεται η εντολή στον Ερμή. Η εντολή αυτή προδιαγράφει όλη την πορεία και τις περιπέτειες του ήρωα, ώσπου να φτάσει στην πατρίδα του.

Το ενδιαφέρον των ακροατών δεν αμβλύνεται, καθώς μαθαίνουν σε γενικές γραμμές τι περιμένει ακόμα τον Οδυσσέα. Αντίθετα ικανοποιείται προσωρινά η περιέργειά τους, παίρνουν μιαν ανάσα και είναι γεμάτοι ενδιαφέρον να μάθουν πώς θα γίνουν όλα αυτά. Και στη σύγχρονη περιπετειώδη λογοτεχνία ή στο θέατρο, το ενδιαφέρον διατηρείται ζωντανό όχι μόνο με το τι θα γίνει παρακάτω, αλλά και με το πώς. Το τι είναι άλλωστε κάπως πιο αφελής περιέργεια από το πώς, γιατί το πώς συγκεντρώνει την παρατήρηση του ακροατή στους τρόπους που έγινε κάτι και όχι στο ίδιο το γεγονός που είναι πιο άμεσα αισθητό χωρίς διανοητική προσπάθεια. Περισσότερο από το ίδιο το πράγμα βλέπει κανείς με περισσότερη διανοητική προσπάθεια τις σχέσεις, τις ιδιότητες και τις διάφορες μορφές του ίδιου του πράγματος, όλα αυτά που συνιστούν το πώς, τους τρόπους.

Οι μαθητές μαθαίνουν ότι το ταξίδι του Οδυσσέα ως την Ιθάκη του θα είναι γεμάτο περιπέτειες, χωρίς καμιά βοήθεια των θεών και, το τραγικότερο, χωρίς καμιά βοήθεια ούτε κάποιου ανθρώπου.

Ο Οδυσσέας θα ταξιδεύει και θα ταλαιπωρείται ολομόναχος με τη σχεδία του (ε 34-35)». Εδώ λοιπόν θα τονιστεί ότι είναι καθαρά προσωπικό κατόρθωμα ενός ανθρώπου με αλύγιστη θέληση και πίστη στο σκοπό του.

Η προμαντεία του Δία είναι μια μικρή ιστορία με αίσιο τέλος, θα βρουν οι μικροί μαθητές με αυτονόητη ανακούφιση.

Εδώ θα σταματήσουμε στα π ο λ ι τ ι σ τ ι κ ά: το έθιμο να δίνονται δώρα στους φιλοξενούμενους (ε 40) και το μοίρασμα των λαφύρων, μια συνήθεια για τους νικητές σ' έναν πόλεμο (ε 42). Ο πόλεμος ήταν τότε ένα κοινό γεγονός, μια από τις συνηθισμένες κοινωνικές δραστηριότητες, μέρος της ζωής του κάθε άντρα (και όχι βέβαια μόνο τότε· σκεφτείτε την πειρατεία στην Ελλάδα ως το 19ο αιώνα)... Και σήμερα βέβαια παραμένει, αλίμονο, ο πόλεμος ένα γεγονός επίσης κοινό και αποτρόπαιο, περισσότερο από τότε, αλλά οι άνθρωποι έπαψαν να το θεωρούν φυσικό και αναπότρεπτο. Είναι ίσως, η μόνη διδακτική συσχέτιση που μπορούσε να γίνει με τη σύγχρονη εποχή, γιατί ο κίνδυνος των παρεκβάσεων υπάρχει πάντοτε σε θέματα φορτισμένα, όπως είναι ο πόλεμος - κίνδυνος που μπορεί να ξεκινήσει και από το μαθητή και από τον καθηγητή.

Η ενότητα αυτή στη συνέχεια περνά στη μορφή και στη δραστηριότητα του Ερμή. Θα προσέξουμε τα χρυσά σαντάλια, κοινός τόπος και για την Αθηνά (α 98), το ραβδί -το μαγικό αντικείμενο όπως και στην Κίρκη (κ 241) και βέβαια το ίδιο ραβδί των σύγχρονων ταχυδακτυλουργών, των μάγων- πράγματα όχι άγνωστα στα παιδιά της Α' Γυμνασίου, από την τηλεόραση τουλάχιστο.

Ο Ερμής είναι γρήγορος και πάει «με την πνοή του ανέμου». Αυτό το προαιώνιο όνειρο του ανθρώπου να πετά στον ουρανό σαν πουλί (πβλ. και το δημοτικό τραγούδι: να 'μουν πουλί να πέταγα), που εδώ το πετυχαίνει ο Ερμής και μας το δίνει ο Όμηρος παραστατικά, πρέπει να το χαρούν τα παιδιά, προσέχοντας τους στίχους ε 46-48 και ε 51-56, με την ωραία παρομοίωση. Οι μαθητές όταν θέλουν να θυμούνται τη δύναμη της περιγραφής του Ομήρου, μπορούν να θυμούνται και μόνο τους στίχους 52-53:

«Κι απ' την Πιερία σαν πέρασε, χύθηκε απ' τον αιθέρα
στο πέλαγο και πήγαινε στο κύμα σαν το γλάρο».

Είναι μια εικόνα απλή, γεμάτη όμως κίνηση και ομορφιά.

Οι μαθητές μας εδώ πρέπει να δουν τον Ερμή που πετά στον αιθέρα πάνω από πολλά και πελώρια κύματα (ε 56). Να «δουν» -όχι να τους δείξουμε σε πίνακες- κάποιες εικόνες. Να καλλιεργήσουμε το μέσα βλέμμα τους. Η εποπτεία -τόσο γνωστή στη διδακτική- βεβαίως είναι χρησιμότερη, αλλά όταν πρόκειται για τη διδασκαλία της λογοτεχνίας ισχύει με κάποιες διαφορετικές προδιαγραφές.

Ο Ερμής όταν φτάνει στο νησί της Καλυψώς βρίσκει εκεί μian άλλη ομορφιά: μια ομορφιά της στεριάς. Εδώ έχουμε αλλαγή του τοπίου.

Ο Ερμής θα σταθεί μπροστά σε μια σπηλιά. Οι θαλασσινές σπηλιές είναι αγαπητά θέματα στους ποιητές: θα θυμηθούμε τις μελοποιημένες θαλασσινές σπηλιές του Γ. Σεφέρη, θέμα από τον Τ. Σ. Έλιοτ κτλ. Ο Ερμής θα σταθεί για να θαυμάσει ολόγυρα την ομορφιά της φύσης. Πρόκειται για μια ειδυλλιακή ομορφιά. Οι μαθητές μπορούν να βρουν ότι οι εικόνες δεν είναι μόνο οπτικές. Όλες οι αισθήσεις χαίρονται. Αξίζει να βρούμε αυτές τις ομορφιές -που τόσο σπανίζουν στην εποχή του τσιμέντου και της πίσας.

Εκτός από τις εικόνες τις οπτικές (αυτές τις βρίσκουν εύκολα), θα βρούμε "εικόνες"-ομορφιές ακουστικές ("γλυκό νερό αναβρύζαν" ε 72, η θεά "γλυκοτραγουδούσε" ε 64 -οι θεές δεν είναι μόνο όμορφες, έχουν και ωραία φωνή, πρέπει να είναι ωραίες σε όλα), γευστικές ομορφιές («σταφύλια φορτωμένη» ε 71) και γιατί όχι - για έναν οδοιπόρο: «Τέσσερις βρύσες στη σειρά γλυκό νερό αναβρύζαν», οσφρουτικές ομορφιές, ε 61, 66.

Ο Όμηρος είναι τεχνίτης. Όσα άλλα και αν προσθέσει, πάλι η περιγραφή είναι ατέλειωτη. Τη μεγάλη ομορφιά είναι προτιμότερο να μην την περιγράψεις με λέξεις -είναι κάτι ακατόρθωτο- καλύτερα να κάνεις τον άλλο να τη φανταστεί. Η φαντασία είναι πανίσχυρη, γιατί είναι ελεύθερη, απεριόριστη. Μπορούμε να θυμηθούμε το γνωστό ποιητικό εύρημα του Ομήρου στο Γ της Ιλιάδας. Στο Γ της Ιλιάδας ο Όμηρος χρειάζεται να περιγράψει την Ελένη που για την ομορφιά της τόσα τραβούν οι Τρώες και οι Έλληνες. Όταν λοιπόν βγαίνει από το παλάτι της για να πάει στον πύργο, οι γέροντες της Τροίας που κάθονταν εκεί «γήραϊ δὴ πολέμου πεπαυμένοι, ἀλλ' ἄγορηταί / ἔσθλοί» (είχαν πάψει να πολεμούν αλλά ήταν δεινοί στο λόγο) -Γ 150-, μόλις είδαν την Ελένη να φτάνει, αυτοί -οι γέροντες- θα πουν:

«Δεν είναι κρίμα αν βασανίζονται για μια γυναίκα τέτοια
μαζί κι οι Αργίτες οι λιοντόκαρδοι κι οι Τρώες, καιρούς και χρόνια
τι φοβερά με τις αθάνατες θεές στην όψη μοιάζει». (Γ 156-158)

(Μετάφραση Ε. Καζαντζάκη-Ι. Θ. Κακριδή)

Είναι η περιγραφή με το μέσο της σιωπής. Ποια περιγραφή θα μπορούσε να εκφράσει την ομορφιά της Ελένης;

Έτσι κι εδώ στο ε της Οδύσσειας η περιγραφή με τις ομορφιές στο νησί της Καλυψώς κλείνει με τους εύστοχους στίχους:

«... που αν τα 'βλεπε κι αθάνατος ακόμα,
θα σάστιζε και μέσα του θα ξάνοιγε η καρδιά του». (ε 75-76)

Η πιο υπερθετική έκφραση είναι η αναφορά στους θεούς. Αυτοί αποτελούν ένα όριο, είναι αθάνατοι, πιο πάνω από κάθε άνθρωπο. Κι αυτό το όριο το χρησιμοποίησε ο Όμηρος για να δείξει την ομορφιά του τοπίου: το σάστισμα ακόμα και των θεών.

Ο Ερμής λοιπόν έκανε όπως θα έκανε κάθε θεός. Όχι μόνο τα είδε και τα θαύμασε, αλλά «στεκόταν» «εκεί», ώσπου «χόρτασαν τα μάτια του να βλέπουν» (ε 78). Και τότε μόνο μπήκε στη σπηλιά της Καλυψώς. Άλλωστε την άφησε να τραγουδάει, καθώς ύφαινε - δε διακόπτει κανείς εύκολα ένα γλυκό τραγούδι... .

Η επιβράδυνση είναι ένα από τα μέσα τεχνικής του επικού ποιητή, που συχνά την παρατηρούν οι μαθητές μόνοι τους ή τους την υποδεικνύουμε εμείς. Και η επιβράδυνση που έχουμε εδώ στην εξέλιξη του μύθου, με την παρεμβολή της περιγραφής, δεν είναι αρκετό μόνο να βρεθεί και να τονιστεί σαν τεχνικό μέσο, αλλά πρέπει να ερμηνευτεί, να δικαιωθεί ποιητικά και αισθητικά. Διαφορετικά θα μείνει αναφομοίωτη στο συνολικό έργο και αδικαιολόγητη ή αφύσικη. Εδώ λοιπόν θα λέγαμε ότι ο ποιητής επιβραδύνει λίγο την εξέλιξη της ιστορίας του και δείχνει την ομορφιά του χώρου, γιατί έτσι υπηρετεί και έναν άλλο σκοπό: τονίζει τη νοσταλγία του Οδυσσέα για την πατρίδα του. Αναλυτικότερα: Ο Οδυσσέας παρά την τόση ομορφιά θέλει να γυρίσει στην πατρίδα του. Ο πόθος του Οδυσσέα για τους δικούς του και η νοσταλγία για τον τόπο του είναι γνωστά στους μαθητές από το α 59-60:

«Μα ο Δυσσέας και καπνό ποθεί να ιδεί απ' αγνάντια
να βγαίνει απ' την πατρίδα του ψηλά κι ας ξεψυχήσει».

Μάλιστα αυτοί οι δυο στίχοι καλό θα ήταν να δοθούν στ' αρχαία στον πίνακα. Αυτή λοιπόν η νοσταλγία τον κάνει να μη βλέπει τίποτε γύρω του, έστω κι αν η αντίθεση με την Ιθάκη είναι συντριπτική: ο Τηλέμαχος στο δ 613-614 θα πει για την Ιθάκη:

«Το Θιάκι δρόμους ανοιχτούς δεν έχει ούτε λιβάδια.
Τόπος κατσικοβόσκητος.»

Πόση πρέπει να ήταν λοιπόν η αγάπη του Οδυσσέα για το νησί του, για να το νοσταλγεί, ανάμεσα σε τόση ομορφιά. Να κάθεται στο ακρογιάλι και να θρηνεί «σαν πάντα» (ε 84).

Ο Οδυσσέας είναι το κεντρικό πρόσωπο της ιστορίας μας, πρέπει άρα τα πάντα - ως προς την οικονομία του έργου - να τον υπηρετούν.

Αυτή η αντίθεση, που είναι ένα καλλολογικό στοιχείο, μόνο έτσι αποκτά λειτουργική σημασία και δικαιώνεται ως μέσο εκφραστικό. Διαφορετικά το να βρουν οι μαθητές κάποια καλλολογικά στοιχεία είναι άσκοπο και ανώφελο.

Μόλις μπήκε ο Ερμής στη σπηλιά, η θεά τον γνώρισε. Οι θεοί γνωρίζονται μεταξύ τους.. Ο Οδυσσέας δεν ήταν εκεί. Αυτός πρέπει να εμφανιστεί στην κατάσταση που βρίσκεται πάντοτε: να πονά για την επιστροφή του στην πατρίδα. Οι μαθητές θα βρουν ακόμα ότι αυτή είναι η μόνιμη κατάστασή του, ότι ο πόνος αυτός δεν τον βασανίζει προσωρινά, όπως αναφέρει το κείμενο:

«μον' στ' ακρογιάλι κάθονταν, σαν πάντα, και θρηνούσε

κι έχυνε δάκρυα βλέποντας τα πέλαγα τα στείρα» (ε 84-85)

Μια γνήσια ελληνική εικόνα που τη συναντά κανείς και στη νεοελληνική ποίηση: ν' αγναντεύει κανείς τη θάλασσα και να περιμένει ελπίζοντας σιωπηλά ή βλαστημώντας. Μπορούμε να θυμίσουμε τα νεοελληνικά: «πετροβολά τη θάλασσα» και «και βλαστημάει τη Θάλασσα και βλαστημάει το κύμα».

Ο Οδυσσέας «έχυνε δάκρυα», αλλά ο Όμηρος στους παραπάνω στίχους τον ονομάζει «μεγαλόκαρδο». Θρηνεί ο γενναίος. Συνειρμικά ο θρήνος αυτός δεν μπορεί να μη μας θυμίσει το στίχο του Σολωμού:

«Στέκει ο Σουλιώτης ο καλός παράμερα και κλαίει».

Είναι οι στιγμές που και ο πιο δυνατός, ανεξάρτητα από ποιες αιτίες κάθε φορά, αισθάνεται τον εαυτό του αδύναμο μπροστά σε κάποιες άλλες δυνάμεις.

Ο Οδυσσέας «έχυνε δάκρυα βλέποντας τα πέλαγα τα στείρα». Είναι μια καλή στιγμή, για να πούμε στους μαθητές μας ότι το πρωτότυπο έχει: «πόντος ατρύγετος»: θάλασσα που δεν μπορείς να την τρυγήσεις ή άκαρπη ή άγονη ή έρημη.

Μπορούμε λοιπόν, να δώσουμε κάποιες χαρακτηριστικές λέξεις στο πρωτότυπο, είτε γιατί η μετάφρασή τους παρουσιάζει κάποιο ετυμολογικό και σημασιολογικό ενδιαφέρον, όπως το ατρύγετος, είτε γιατί δημιουργείται κάποιο πρόβλημα, είτε για άλλους λόγους. Π.χ. στο α 167 λέγεται για τους μνηστήρες:

«Χαρά τους που το ξένο βιος απλέρωτο έτσι τρώνε».

Το «απλέρωτο» δεν αποδίδει ακριβώς το «νήποινον» του πρωτότυπου:

«ἀλλότριον βίοτον νήποινον ἔδουσιν» (α 160)

που σημαίνει: χωρίς τιμωρία και όχι χωρίς να πληρώνουν απλώς την αντίστοιχη δαπάνη, όπως σημαίνει στα νέα ελληνικά η λέξη απλήρωτο, που έχει το μεταφρασμένο κείμενο (Φιλολόγος, 3, 138)

Επίσης, όχι πάντα βέβαια, μπορούμε να δώσουμε τον ομηρικό τύπο, όταν συναντούμε κάποια λέξη που έχει τον ίδιο νεοελληνικό τύπο αλλά άλλη σημασία, π.χ. ομιλώ, που σημαίνει όχι μιλάω, λέω κάτι, αλλά συναναστρέφομαι, συγκρούομαι, ή σώμα, που στον Όμηρο σημαίνει μόνο πτώμα. (Πβλ. και το βιβλικό: «Ἰωσήφ... εἰσήλθε πρὸς Πιλάτον καὶ ἠτήσατο τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ» Κ. Διαθήκη, Μάρκος).

Ξαναγυρίζουμε στο κείμενο. Η Καλυψώ καταλαβαίνει πως κάποιος σοβαρός λόγος τον ανάγκασε τον Ερμή να έρθει, αφού εδώ είναι σπάνιες οι επισκέψεις του:

«Και πώς μας κόπιασες, Ερμή ...
Γιατί συχνά δε μας πολυθυμάσαι»
(ε 89-90)

Πρώτα όμως θα του στρώσει το τραπέζι της φιλοξενίας. Οι θεοί κάνουν ό,τι και οι άνθρωποι. Και οι άνθρωποι στην Ελλάδα, εδώ στην ομηρική Ελλάδα, ε ί ν α ι φιλόξενοι...

Οι μαθητές θα προσέξουν ότι η φιλοξενία παρέχεται στον επισκέπτη πριν από καθετί άλλο. Είναι ένα «πολιτιστικό στοιχείο» που φυσικά θα εντοπιστεί και θα γίνει κάποιος λόγος γι' αυτό το διαχρονικό ελληνικό έθιμο. Το ίδιο είδαν οι μαθητές και στο α, όταν η Αθηνά ως Μάντης πήγε στο παλάτι του Οδυσσέα. Εκεί θα πει ο Τηλέμαχος:

«Ω ξένε, καλώς όρισες. Το σπίτι μας δικό σου,
κι όταν δειπνήσεις έπειτα λες την ανάγκη πόχεις»
(α 128-129)

Η Καλυψώ του υπόσχεται να κάνει οτιδήποτε, αν και αυτή την υπόσχεσή της τη μετριάζει με τον επόμενο στίχο (ε 92):

«αν γίνεται η δουλειά που θες κι αν μου περνά απ' το χέρι».

Η ενότητα θα τελειώσει με τη φιλοξενία και θα μείνει για το άλλο μάθημα να πληροφορηθούν οι μαθητές τι ακολούθησε.

Μετά την ανάλυση ένας μαθητής ξαναδίνει την ενότητα στο σύνολό της, επισημαίνοντας κάποια σημεία της ή κάνοντας κάποιες παρατηρήσεις νοηματικές ή αισθητικές γενικότερης σημασίας. Ίσως θα σταματούσε κανείς στην ειδυλλιακή εικόνα με τα νερά, τα πουλιά και τα δέντρα. Η εικόνα αυτή, ενώ είναι στατική και ήρεμη, παρουσιάζει όμως μια έντονη αντίθεση όσον αφορά το ανθρώπινο στοιχείο. Ο άνθρωπος, ο βασικός ήρωας του έργου μας, ο Οδυσσέας, δεν έχει αυτή την αταραξία και γαλήνη. Είναι αντίθετα καταταραγμένος και υποφέρει, γιατί αισθάνεται δυστυχισμένος μακριά από την πατρίδα του.

Και στη δημοτική ποίηση βλέπουμε συχνά αυτή την αντίθεση και γι' αυτό ο δημοτικός τραγουδιστής ζητά από τα φυσικά στοιχεία να τον συμπονέσουν και να κλάψουν μαζί του.

Τα παιδιά ίσως εντοπίσουν ακόμα μιαν άλλη αντίθεση: του Οδυσσέα με την Καλυψώ. Εκείνη «γλυκοτραγουδούσε» (ε 64), ενώ εκείνος «μον' σ' ακρογιάλι κάθονταν σαν πάντα και θρηνούσε» (ε 84).

Αυτές τις αντιθέσεις, που θα τις βρουν οι μαθητές είτε μόνοι τους είτε μαζί μας, δεν είναι αρκετό μόνο να τις βρουν, ούτε και στην Α' τάξη Γυμνασίου. Πρέπει από τις πρώτες τάξεις να τους δείξουμε ότι τα διάφορα λογοτεχνικά μέσα, «τα σχήματα λόγου», οι αντιθέσεις, οι παρομοιώσεις, οι μεταφορές κτλ, χρησιμοποιούνται για να δώσουν κάποιο αποτέλεσμα. Εδώ, με την αντίθεση, για να κάνουν εντονότερη τη μια από τις δυο καταστάσεις, καθώς ο ποιητής την αντιπαραβάλλει με μιαν άλλη, αντίθετη, ακριβώς όπως το μαύρο σ' ένα λευκό περιβάλλον φαίνεται πιο μαύρο απ' ό,τι θα φαινόταν σ' ένα γκριζο περιβάλλον. Κι εδώ το θεματικό κέντρο είναι ο Οδυσσέας και η νοσταλγία του. Αυτή λοιπόν πρέπει να φανεί εντονότερη, πιο μαύρη.

Σε μιαν άλλη περίπτωση, π.χ. σε μια παρομοίωση, θα βρούμε μαζί με τους μαθητές μας ότι η εικόνα που μας δίνεται πάντοτε με την παρομοίωση βοηθάει τον ακροατή -τότε άκουγαν μόνο το κείμενο- να δει καθαρότερα το πράγμα που θέλει να δώσει ο ποιητής, καθώς ανακαλεί στη μνήμη του μια γνωστή του παράσταση και όχι βέβαια για να μας γίνει πιο όμορφη η φράση -όπως λένε συχνά οι μαθητές μας με πολλή αβεβαιότητα- πιο καλή (καλλολογικά στοιχεία). Έτσι και ο μαθητής καταλαβαίνει ότι πρέπει να δει την εικόνα στην οποία παραπέμπει η παρομοίωση και όχι μόνο να παρακολουθήσει το «νόημα» της παρομοίωσης.

Μετά το τέλος της επεξεργασίας του κειμένου θα μπορούσαμε να δώσουμε ως εργασία για το σπίτι τα εξής:

1) Ποιοι στίχοι δείχνουν τον πόθο του Οδυσσέα να γυρίσει στην πατρίδα του; (ε 13, 14, 15, 16, 43, 84, 85, 86)

2) Να περιγράψει ένας μαθητής 1-2 εικόνες οπτικές, ένας άλλος 1-2 εικόνες ακουστικές κτλ.

3) Να συγκρίνουν τις δύο αγορεύσεις της Αθηνάς στο α κι εδώ στο ε και να βρουν τις διαφορές.

4) Να χαρακτηρίσουν την απάντηση του Δία προς την Αθηνά (με βάση πάντα τις λέξεις του κειμένου).

5) Να βρεθούν οι στίχοι που δείχνουν ότι το νησί της Καλυψώς ήταν πολύ μακριά από τον κατοικημένο κόσμο (ε 57, 82, 90 και α 13).

Οι μαθητές θα επιλέξουν μια ή δυο από τις εργασίες που δίνονται. Οι εργασίες αυτές είναι ενδεικτικές. Οπωσδήποτε, όμως πρέπει να αποφεύγονται ερωτήσεις γενικές και αόριστες ή μεγάλου πλάτους, που οδηγούν τους μαθητές σε αντιγραφές σελίδων από ογκώδη βοηθήματα, του τύπου: Να βρείτε τα σχετικά με τις Μούσες που ζούσαν στην Πιερία ή για το θεσμό της φιλοξενίας στην αρχαία Ελλάδα ή να βρείτε σε εγκυκλοπαιδείες για τους Φαίακες και το νησί τους (περισσότερα από όσα αναφέρει το σχολικό βιβλίο) ή να ψάξουν να βρουν πώς ήταν ο αργαλιός της Καλυψώς κτλ.

Μια άλλη βασική οδηγία: Να αποφεύγουμε να επαναλαμβάνουμε μονότονα τον ίδιο τρόπο μαθήματος από την αρχή ως το τέλος της χρονιάς. Βέβαια οι μαθητές μας πρέπει να εξοικειωθούν μ' έναν τρόπο συνεργασίας μας, άρα διδακτικής του μαθήματος, για να μπορούν να αποδίδουν μαζί μας αποτελεσματικότερα. Αλλά αυτό δε σημαίνει ότι με τον ίδιο τρόπο πρέπει να γίνεται το μάθημα σε κάθε διδακτική μας ώρα. Οι μαθητές κουράζονται με τον ίδιο πάντα τρόπο προσφοράς και εύκολα φτάνουν στην ανία. Θεωρητικά θα έλεγε κανείς -γιατί δεν είναι εύκολο στην πράξη- το μάθημα, ιδίως για τους μικρούς μαθητές, πρέπει να είναι κάθε φορά μια έκπληξη. Μόνο έτσι μπορείς να κρατήσεις τους μαθητές με ολάνοιχτα μάτια και νου. Μια τυποποιημένη διδασκαλία που επαναλαμβάνεται μονότονα κάθε φορά, και το κείμενο αφυδατώνει και, το σπουδαιότερο, μπορεί να μαράνει τον ενθουσιασμό των μαθητών. Και σε αδιάφορους μαθητές δεν μπορείς να διδάξεις τίποτε, όχι μάλιστα μεγάλη λογοτεχνία. Πρέπει προηγουμένως να τους μετακινήσεις από την κατάσταση της αδιαφορίας.

Ένας άλλος λοιπόν τρόπος διδακτικής προσφοράς αυτής της ενότητας θα ήταν π.χ. ο ακόλουθος: Μετά την πρώτη ανάγνωση, που επιχειρεί ο καθηγητής, θα ζητήσουμε από τους μαθητές να εντοπίσουν το σημείο που τους έκανε περισσότερη εντύπωση και απ' αυτό να ξεκινήσει η επεξεργασία. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι οι μαθητές θα επισημάνουν την ομορφιά του νησιού, που έκανε και το θεό να τη θαυμάσει, ή τον εύστοχο λόγο της Αθηνάς ή την «άσειστη» απόφαση του Δία, για την τύχη του Οδυσσέα ή τον άσβηστο πόθο του Οδυσσέα να γυρίσει στην πατρίδα του κτλ.

Στην πρώτη περίπτωση θα ξεκινούσαμε με τον εξής τρόπο: Θα προσδιορίζαμε με ακρίβεια αυτήν την ομορφιά, θα βρίσκαμε αν υπηρετεί την οικονομία του έργου, πώς βρέθηκε ο Ερμής σ' αυτό το όμορφο νησί, τι προηγήθηκε και αλυσιδωτά, πώς ο Δίας αποφάσισε έτσι κτλ. Δηλαδή με άλλη σειρά μπορούμε να σταματήσουμε στα ίδια θεματικά κέντρα, τα οποία θα τα αντιμετωπίζουμε διδακτικά όχι μόνο με άλλη σειρά αλλά και με άλλο τρόπο ανάλυσης. Ούτε δηλαδή, πάντοτε με τον ίδιο λεπτομερειακό τρόπο ανάλυσης ούτε με τους ίδιους διδακτικούς στόχους.

---

* Εισήγηση στο σεμινάριο των φιλολόγων του νομού Δράμας (6-7 Σεπτεμβρίου 1984).

δημοσίευση στο περιοδικό Θέματα τ. 1/1985, πολυγραφημένη έκδοση για τους φιλόλογους Γυμνασίων και Λυκείων του ν. Δράμας, που έβγαινε με φροντίδα του Α. Β. Μουμτζάκη. Γραφείο Σχολικού Συμβούλου Φιλολόγων Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Ν. Δράμας.